

392.
Б-99

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA
DIZAYNERLIK TAIYKUR
ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH**

TOSHIKENT

№
Yil
Ko
B

442
b-19

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI
VAZIRLIGI

T.N. QORI NIYOZIV NOMIDAGI O'ZBEKISTON
PEDAGOGIKA FANLARI ILMIY TADQIQOT INSTITUTI

0090

**BOSHLANG'ICH SINIF
O'QUVCHILARIDA DIZAYNERLIK
TAFAKKUR ELEMENTLARINI
SHAKLLANTIRISH**

TOSHKENT-2013

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

UO***K: 372.864-053.5**
KBK 74.200.54
B-79

B-79 Boshlang'ich sinf o'quvchilarida dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantirish. –T.: «Fan va texnologiya», 2013, 116 bet.

ISBN 978-9943-10-869-1

Mazkur monografiya umumiy o'rta ta'lim maktablarida mehnat ta'limi darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkurini shakllantirishning nazariy asoslari, muammoing o'ziga xosliklari, xususiyatlari, ilmiy ahamiyati, dizaynerlik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish muammolarining amaldagi holati, uning psixologik jihatlarida hamda didaktik asoslari yoritilgan.

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan metodika umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy-estetik tarbiya samaradorligini oshiradi. Biz taklif qilayotgan mehnat ta'limi (tasviriy san'at) darslari zamon talablariga javob beradi hamda o'quvchilarida tabiatga, narsa-hodisalarga hissiy munosabada bo'lishga o'rnatadi, ularda ijodkorlik, bunyodkorlik hissiyotlarini uyg'otadi.

Monografiya umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilari, oliy ta'lim muassasalari bakalavr, magistr bosqichi talabalar, ota-onalar hamda mazkur sohaga qiziquvchi keng omma uchun mo'ljallangan.

XI-ID-1-001 «O'quvchilar dizayn ijodkorligini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalarini tatbiq etish» innovatsion tadqiqot loyihasi doirasida tayyorlangan.

Mualliflar: Sh.Q.Mardonov, O.M.Jabborova, Sh.Mardonov,
Sh.Axmedova.

Mas'ul muharrir: R.H.Djurayev – p.f.d., prof.
Taqrizchilar: S.K.Annamuratova – p.f.d., prof.;
S.S.Bulatov – p.f.d., prof.

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti ilmiy kengashining 2012-yil 30-oktabrdagi 16-sonli qarori bilan nashr etildi.

ISBN 978-9943-10-869-1

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2013.

KIRISH

Inson o'zini o'rab turgan atrof-muhit bilan dialektik birlikda rivojlanadi. Uning hayoti atrof-borliq hamda o'zi yaratgan narsalar olami bilan bog'lanib ketganligining guvohi bo'lamiz.

Hozirgi zamonaviy sharoitda atrof-muhit, narsalar olamining ahamiyati sezilarli darajada ortib bormoqda va u insonning dunyoqarashi hamda badiiy-estetik olamiga, eng muhimi, uning ongi-tafakkuriga o'z ta'sirini o'tkazib kelmogda.

Bola ongining shakllanishi va rivojlanishida uning atrofini o'rab olgan narsalarning ta'siri ortib bormoqda. Bolaning yoshligida uning atrof-muhitining ta'siri o'z-o'zidan, stixiyali kechadi, lekin hola bo ta'sirni ma'lum darajada ilg'aydi, sezadi ham.

Mutaxassislarining ta'kidlashlaricha, hozirgi zamonaviy sharoitda bolaga (o'quvchiga) yoshligidanok kam bo'lsada, inson faolligini to'g'risida, narsalar olamining texnik estetikasi (dizayn) to'g'rihida tushunchalar berib borish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchi-yoshlarga dizayn to'g'risidagi ma'lumotlarni berib borish va o'quvchilar dizaynerlik tasavvur elementlarini shakllantirish bo'yicha umumiy o'rta ta'lim maktablarida «Mehnat ta'limi» (1-9-sinf), «Tasviriy san'at» (1-7-sinf), «Chizmachilik» (8-9-sinf) fanlarining imkoniyatlari ancha keng.

Hozirgi kunda ta'limga qo'yilayotgan zamonaviy talablar bo'yicha o'quvchini unifikatsiyalashirilgan (bixillashtirilgan) bilim va amaliy ko'nikmalar bilan qurollantirish, uni sinfdan-sinfga olibtib borish kamlik qilmogda. Hozirda o'quvchining qo'l bilan ishlab ko'nikmasi, uning texnologiyasini bilishi o'quvchi uchun faqat vosita vazifasini o'tashi mumkin, xolos, uni maqsadga aylantirish uchun esa o'qituvchining ancha ter to'kib, mehnat qilishiga to'g'ri kelmogda.

Qo'l mehnati o'quvchining estetik tuyg'usi, qiziqish hissinii, ongi hamda ijodiy kuchini rivojlantiruvchi vosita bo'lib xizmat qilishi lozim.

O'quvchining dizaynerlik tafakkurini shakllantirish, uning badiiy konstruktorlik – badiiy loyihalash faoliyati jarayonida sodir bo'ladi. Dizayn ijodkorligi elementlarini boshlang'ich sinflarda shakllantirib borib, uni o'rta va oliy ta'limda rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Dizayn ijodkorligini umumiy o'rta ta'lim muassasalarida olib borish maqsadga muvofiq, ya'ni ayrim maktab o'quvchilarini kiyim tikish dizayniga, ayrimlarini soch turmaklash dizayniga, ayrimlarini bichish-tikish dizayniga, ayrimlarini uy interyeri va hokazolarga qiziqitirib borish maqsadga muvofiq. Kelajakda shunday tizimga kelishimiz muqarrar. Masalan, Rossiya maktablarida shunday amaliyot keng qo'llanilmoqda.

Mavzu yuzasidan qator adabiyotlar bilan tanishildi, tahlil qilindi. Dizayn ijodkorligi muammosi bo'yicha yozma manbalarning ko'rsatishicha, pedagogika nazariyasi va amaliyoti ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni, ya'ni o'quvchilarning yangi tipdagi tafakkurini shakllantirish vazifasini qo'yimodaki va buni «dizaynerlik tafakkuri», deb atashmoqda. Xo'sh, tafakkur nima? Dizaynerlik tafakkurichi?

Ushbu tushuncha ancha murakkab bo'lganligi uchun uning atroficha keng ta'limni O'zbekiston milliy ensiklopediyasidan oldik: «**Tafakkur** – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli; obyektiv voqelikning ongda aks etish jarayoni. Tafakkur atrof-muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. U *sezgi, idrok, tasavvurlarga* qaraganda voqelikni to'la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir. Tafakkur – inson miyasining alohida funksiyasi. Uning nerv fiziologik asosi birinchi va ikkinchi signal sistemalarining o'zaro munosabatidan iborat. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular shaxsning ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanaadi. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Fikrlash faoliyati nutq shaklida namoyon bo'ladi. Nutq aloqasi jarayonida insonning hissiy mushohada doirasi kengayib qolmay, o'rtirilgan tajriba boshqa kishilarga ham beriladi. Inson o'zining tafakkuri, nutqi hamda ongli xatti-harakati bilan boshqa mavjudotlardan ajralib turadi. U fikr yuritish faoliyatida

o'zida aks ettirgan, idrok qilgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning haqqoniyligini aniqlaydi, hosil qilingan hukmlar, tushunchalar, xulosalar chin yoki chin emasligini belgilab oladi. Inson tafakkuri orqali voqelikni umumlashtirib, bavoista (bilvosita) aks ettiradi, narsa va hodisalar o'rtasidagi eng muhim bog'lanishlar, munosabalar, xususiyatlarni anglab yetadi. Binobarin, inson muayyan qonun, qonuniyat va qoidalarga asoslangan holda ijtimoiy voqea va hodisalarning vujudga kelishi, rivojlanishi hamda oqibatini oldindan ko'rish imkoniyatiga ega.

Tafakkur ko'pgina fan sohalari (falsafa, mantiq, jamiyatshunoslik, pedagogika, fiziologiya, kibernetika, biologiya)ning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Psixologiyada tafakkur voqelikni umumlashtirish darajasiga, muammoni yechish vositasi xususiyatiga, holatlarining inson uchun yangiligi, shaxsning faollik ko'rsatish darajasiga ko'ra bir necha turlarga (ko'rgazmali harakat, ko'rgazmali-ohangli, amaliy, nazariy, ixtiyoriy, ixtiyorsiz, mavhum, ijodiy va h.k.) ajratib tadqiq qilinadi. Ijtimoiy hayolda, ta'lim jarayoni va ishlab chiqarishda odamlar o'rtasidagi aloqa va munosabatlar ham tafakkur yordamida namoyon bo'ladi. Jamoada tanqidiy qarash, o'zini-o'zi tanqid, baholash, tekshirish, o'zini-o'zi tekshirish, nazorat qilish, o'zini-o'zi nazorat qilish, guruhiy mulohaza yuritishdan iborat tafakkur sifatleri vujudga keladi. Insonning inson tomonidan idrok qilinishi ham tafakkur bilan uzviy aloqadadir. Ijodiy ishlar, kasbiyotlar, ixtirolar, takliflar tafakkurning mahsuli hisoblanadi. Psixologiya tafakkurning filogenetik (insoniyat paydo bo'lishi davri), ontogenetik (kishi umri davomida) bilishga oid tarixiy jihatlarini ham o'rganadi. Hozirgi zamon fanining juda ko'p murakkab masalalari tafakkurdagi mantiqiy jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganishni taqozo etmoqda»¹.

Tafakkur – inson aqliy faoliyati va ongli xatti-harakatlarining yuksak shakli hisoblanib, ijtimoiy muhiti, mavjud jarayonlarning vujudga kelish sabablarini va voqelikni anglash vositasi, shuningdek, barcha insonlarning ehtiyojlarini qondirish yo'nalishidagi

faoliyatlarini muvofiqlashtiruvchi fikrlar, g'oyalar va qarashlar natijasida vujudga kelgan xulosa va qabul qilingan qarordir.²

Dizaynerlik tafakkuri – bu buyum, predmet, narsa va hokazo-larning go'zallik va garmoniya qonunlariga amal qilgan holda har bir buyumda uning foydasi va go'zalligida ko'rishi, fikrlashi tushuniladi. Buyumning foydaliligini inkor etib bo'lmaydigan haqiqat bo'lsa-da, uning go'zal sifatlari ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Inson o'z ongi, tafakkuri, ijodiy faoliyati asosida o'zida narsa-hodisalarga estetik munosabatlarni shakllantirishi mumkin.

Badiiy konstruktortik yoki badiiy loyihalash – mahsulotlarni, narsalarni (predmet, buyum va hokazolarni) loyihalashda go'zallik va garmoniya qonunlariga amal qilishdir.

Mehnat, tasviriy san'at, chizmachilik darslarida boshlang'ich hamda yuqori sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkur elementlarini ma'lum pedagogik, estetik shart-sharoitlarda shakllantirib va rivojlantirib borish mumkin.

Ushbu muammoning yechimiga tadqiqot jarayonida javob izladik va quyidagilarni bilib oldik.

Badiiy ijodkorlikning falsafiy tomonlari A.A.Adamyan, D.Blagoyev, A.I.Buyev, G.D.Gachev, M.S.Kagan, N.I.Kilixenko, V.P.Kopnin, N.I.Leyzerov va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Muammoning psixologik tomonlarini R.Arnexym, V.S.Mey-lax, A.Peyper va boshqalar tadqiq qilishgan.

Mavzuning pedagogik jihatlarini V.V.Alekseyeva, N.A.Dmitriyeva, N.M.Zubarev, A.A.Melik-Pashayev, N.N.Fomina, V.S.Herbakova va boshqalar ko'rsatib berishgan.

Badiiy-estetik faoliyatning ta'lim va tarbiyaga ta'siri to'g'risida N.P.Azarov, D.N.Djola, B.T.Lixachev, Z.I.Kalmokov, G.P.Kalishnin va boshqalarning tadqiqotlari mavjud.

O'zbekistonda ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiyada o'quvchi-yoshlarni estetik, nafosat ruhida tarbiyalash masalalari ham mamlakatimiz olimlarining diqqat markazida bo'lgan. Xususan, o'quvchilarni badiiy qadriyatlar bilan tanishtirish jarayonida estetik tarbiyalash A.Mo'minov, M.Aliyev, S.Shermuhamedov-

larning ishlari; B.B.Qodirovning izlanishlarida tasviriy san'at vaqtida tarbiyaning turli tomonlari ko'rsatilgan; S.K.Annamurova, S.X.Payzulinlarning monografiyalarida san'at asarlarini o'rganishning metodologik jihatlarini; N.Kevis, R.Muhamedova, A.Sadaymonov, N.Svichinskayalarning tadqiqotlarida badiiy idrok muammolari yoritilgan; munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi (O.Musurmonova, M.Xolmatova), tarbiyaning psixologik muammolari (G'.Shoumarov, E.G'oziyev, V.Karimova, N.Sog'itnov) va pedagogik masalalari (A.Munavvarov, M.Inomova, D.Xolipov) olimlarimiz tomonidan keng qamrovli tadqiq etilgan. Shuningdek, olimlarimizdan Sh.S.Sharipov, N.A.Muslimov, S.S.Bulalov, V.E.Alekseyev, R.N.Andrianov, A.I.Vorobe, S.A.Limanskiy, Z.Sh.Sotivoldiyev, I.Ismoilov, O'.Q.Tolipov, D.Nozirov kabilar kasb-hunar ta'limi tizimida o'quvchilar ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, texnik ijodkorlik va dizayn, O'ra Osiyo dizayni (arkh), talabalarining ixtirochilik ijodkorligi, texnik loyihalash va modeldashirish kabi muammolar yechimi bilan shug'ullanganlar.

Yangi ijimoiy-iqtisodiy sharoitda ta'lim sifat va samaradorligini mavjud talablar darajasida ta'minlash yo'lida amaliy faoliyat olib borilmoqda. Mustaqillik yillarida bu borada muayyan yutuqlarga erishildi. Chunonchi, barkamol shaxs malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonlarining ilmiy asoslari yaratildi, yangi mazmun va yo'nalishda faoliyat yurituvchi uzluksiz ta'lim tizimi shakllantirildi. Bu borada quyidagi ishlar amalga oshirildi:

- o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan va tartibga soluvchi davlat ta'lim standartlari hamda ta'lim va o'qituvchilar bilimlari sifatini nazorat qiluvchi ko'rsatkichlar, nazorat tizimi ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi;
- umumiy o'rta ta'lim muassasalarini yangi o'quv, o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash muammosini hal etish masalada yangi o'quv dasturlari, darsliklarning yangi avlodi yaratildi, aytim darslik va dasturlar qayta ko'rib chiqilmoqda;

- barcha gumanitar fanlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalarni sintez qilish asosida pedagogik ta'lim mazmuni yangilanoqda;

² I.Husanboyev va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. –T.: «Fan va texnologiya», 2009. 490-h.